

SECTION 8. SOCIAL PEDAGOGY

8.1 Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження

Захист дітей від жорстокого поводження, запобігання злочинів проти них є надзвичайно важливим та актуальним завданням для цілого світу. У роботу для припинення насильства щодо дітей повинні бути залучені працівники органів опіки та піклування, правоохоронної системи, представники педагогічної та соціальної спільнот, співробітники медичної та психологічної служб.

Зазвичай, дуже часто зусилля, які пов'язані зі створенням ефективної системи профілактики та припинення насильства щодо дітей, надання допомоги жертвам жорстокого поводження руйнується через такі перешкоди як: відсутність законодавчих норм і правозахисної практики щодо захисту і реабілітації жертв, що посилюється правовою неграмотністю і недовірою населення до правоохоронних органів, низьким матеріальним становищем, що не дозволяє звернутися за кваліфікованою юридичною допомогою; відсутність методичних і системних підходів в організації профілактичної роботи; ігнорування проведення профілактичних заходів з дітьми та сім'єю, які постраждали від жорстокого поводження; несформованістю у соціальних, педагогічних, медичних, поліцейських працівників навичок спілкування з дитиною-жертвою, знань як правильно розпочати розмову та її закінчити, що веде до замовчування або приховування фактів насильства, особливо за відсутності особистої зацікавленості дорослого в покаранні кривдника та реабілітації постраждалого від жорстокого поводження.

Актуальність проблеми полягає ще й у тому, що значна частина постраждалих від насильства – вихідці з неблагополучних сімей, які, на жаль, не знають або не хочуть знати як себе поводити в суспільстві згідно правил та норм, або це «діти вулиці», в житті яких був мало хто зацікавлений і ніхто не займався їхнім вихованням. Іноді діти страждають через власних батьків, бо вони

самостверджуються на дитині різними способами, намагаються влаштувати своє особисте життя, стають заручниками залежних батьків від того чи іншого явища.

Вирішити таке негативне явище як насильство щодо дітей можна тільки у разі спільної роботи батьків, педагогів, психологів, працівників правоохоронних органів та всіх інших дорослих, які зацікавлені та причетні до виховання та розвитку дитини.

Сучасне становище України зараз перебуває в кризовій ситуації. Наша країна як і більшість країн світу, переживає негативні соціальні та політичні процеси, які супроводжуються кризовими змінами у суспільстві. Одним із таких явищ є насильство над дітьми.

Насильством «забруднені» різні сфери життя. Воно має вираження у війнах, убивствах, знеціненні життя, пануванні таких явищ як заколоти, терор, що стали майже нормою для людського життя. Насильство є однією з найбільш поширених форм порушення прав людини. Зазвичай, найбільше страждають від жорстокого поводження діти, жінки та люди похилого віку.

Одна з найважливіших проблем, яка є актуальною та гострою для нашої країни, залишається насильство щодо дітей, незважаючи на те, що на законодавчому рівні будь-які прояви жорстокого поводження по відношенню до дитини, зокрема фізичне покарання, заборонене і передбачено адміністративну, а в деяких випадках і кримінальну відповідальність. Влада визначає те, що насильство щодо дітей відбувається в різних умовах – вдома, в школі, на вулиці, під час контактів з однолітками, в інтернатних закладах тощо.

Насильство над дітьми – це широке визначення, яке включає в себе різні види поведінки батьків, опікунів, інших родичів, вихователів, вчителів, будь-яких інших осіб, які старші або сильніші за дитину.

У соціально-педагогічній діяльності досить часто використовується термін «жорстоке поводження щодо дитини», що включає фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство та психологічне насильство, а також негативне звернення до дитини, мається на

увазі ігнорування дитини або залучення її до насильства між членами сім'ї, в соціальних групах.

Жорстоке поводження щодо дітей виявляється на таких рівнях: «батьки–діти» та інші родинні зв'язки, «дорослі–діти» – це можуть бути особистісні, професійні відносини, «діти–діти» – міжособистісне спілкування, «діти–незнайомці» [233, 239].

Розрізняють чотири основні види насильства щодо дітей:

Фізичне насильство – це дії або бездіяльність з боку батьків або інших дорослих, спрямовані на пошкодження здоров'я дитини, порушує її психофізичний розвиток. Це можуть бути тілесні ушкодження, удари, ляпаси, поштовхи, стусани, опіки тощо.

Фізичне насильство – це навіть може бути залучення дитини до вживання психотропних речовин, пропонування їй отруйної рідини або медичних препаратів, які викликають, наприклад, галюцинації, різні видіння, діти чують голоси, яких насправді немає, а також сюди відносять спроби потоплення та задушення. Такий вид насильства майже завжди супроводжується словесними образами, криками, залякуваннями, що приводить до психічних травм на все життя.

Ознаки фізичного насильства:

- відбитки предметів на тілі дитини;
- синці або переламані кістки;
- боязнь дорослих (це може бути тільки чоловіків або жінок);
- порізи, поранення, пошкодження шкірного покриву;
- агресія, тривожність;
- боязнь фізичного контакту, таких як, обійми, рукостискання тощо

[233, с. 2].

Сексуальне насильство – це будь-які сексуальні відносини з дитиною, проти її волі, в яких вона використовується дорослим або іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб. Сексуальне насильство включає в себе статеві зносини з дитиною, усі види сексу між дорослим та дитиною, інші тілесні

контакти зі статевими органами, примушення дітей займатись сексом між собою. До такого виду насильства відносять: залучення дитини до проституції, порнобізнесу, нав'язування сексуальних відносин, гвалтування, оголення перед дитиною статевих органів, показ порнографії, підглядання за нею, коли дитина цього навіть не підозрює.

Ознаки сексуального насильства:

- надмірний прояв уваги до всього, що пов'язане з сексуальною темою;
- агресія, таємність;
- біль при сечовипусканні;
- нетримання сечі;
- біль внизу живота та спині;
- надмірна обізнаність у сексуальній темі та предметах що пов'язані з нею;
- ускладнення при ходінні чи сидінні;
- вагінальний чи анальний свербіж, шкірні висипи, кровотечі [239].

Психологічне (емоційне) насильство – це поведінка, яка завдає шкоди здоров'ю дитини, постійні або періодичні словесні образи, погрози від батьків, опікунів, вчителів, друзів, приниження гідності дитини, звинувачення в тому, до чого дитина навіть не причетна, вияв нелюбові, неповаги, байдужості, агресії тощо. До цього виду насильства також належить постійна брехня, обмани (в результаті чого дитина втрачає довіру до оточуючих), а також ситуації, коли вимоги до дитини не відповідають її віковим можливостям.

Ознаки психологічного насильства:

- стресові розлади;
- відставання у навчанні;
- порушення сну, мови, прийому їжі;
- відставання у порівнянні з однолітками у фізичному та соціальному розвитку;

- депресія або віддаленість від навколишнього світу;
- порушення зосередження уваги;
- втрата пам'яті, або часті забування;
- відсутність інтересу чи емоцій;
- систематичне повторювання дій – розкачування, кусання пальців,

повторювання одних і тих самих слів [234, с. 3].

Економічне насильство – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, вихованні, проведенні медичного огляду. Причинами цього насильства може бути бідність, педагогічна занедбаність осіб, які займаються вихованням дітей, безробіття, безвідповідальність дорослих за свої вчинки, психічні хвороби та ін. Типовими прикладами зневажливого ставлення до дитини є залишення її без нагляду, що часто призводить до нещасних випадків, які можуть бути небезпечні для життя дитини.

Ознаки економічного насильства:

- брудний та пошкоджений одяг дитини;
- не доглянута зовнішність (брудне волосся, зуби, руки тощо);
- відсутність або дуже низький рівень соціальних навичок;
- медичні проблеми, які не піддаються лікуванню;
- нездатність до навчання, невідповідність розумових здібностей

віковим можливостям [250].

Варто наголосити на тому, що зазвичай діти страждають не тільки від одного виду насильства. Існують випадки, коли фізичне насильство пов'язане з психологічним або сексуальним насильством або ж навпаки. Наприклад, фізичне насильство майже завжди супроводжується словесними образами, залякуваннями, руйнуванням сімейного мікроклімату, кривдник може залякати дитину, що зробить боляче її батькам, рідним тощо. В загальному будь-яке насильство, яке спричинене, особливо, близькою людиною до дитини приводить до руйнування в дитини позитивного світогляду, цінностей, які були закладені в ній.

Жорстоке поводження щодо дитини можна класифікувати за такими ознаками: *стратегія агресора* (явна чи прихована), *час* (в минулому чи в теперішньому), *тривалість насильства* (один раз, багато разів, систематично), *місце та оточення* (в будинку – від сім'ї, в навчальному закладі – від вчителів, вихователів, однокласників, на вулиці – від друзів, старших осіб, незнайомих дорослих) [233, с. 3].

Який би вид насильства дитина не відчула на собі, це приведе до дуже негативних наслідків, в результаті яких дитина стане замкнутою, ні з ким не захоче спілкуватись, можуть бути присутні думки про суїцид.

Діти, що зазнали певного виду насильства, зазвичай, самі стають агресивними. Часто така поведінка є направленою на більш слабких: молодших за віком дітей, тварин тощо. Інколи, дитяча агресія виявляється в грі, часом буває так, що спалахи їхнього гніву та злості не мають видимих на те причин. Деякі з них, навпаки, є надмірно пасивними, вони не можуть себе захистити та дати відсіч. В першому, і в другому випадках порушуються словесний контакт. Відбувається непорозуміння у спілкуванні з однолітками. Педагогічно занедбані, важковиховувані діти прагнуть привернути до себе увагу будь-яким шляхом – це виявляється у вигляді зухвалої поведінки [236, с. 6].

Розрізняють наближенні та віддаленні наслідки жорстокого поводження і недбалого ставлення до дітей.

Наближеними наслідками такого ставлення до дітей є: фізичні травми та тілесні пошкодження, а також блювота, головний біль, струс мозку тощо. Окрім вказаних вже ознак, у дітей може виникати крововилив в очні яблука. До найближчих наслідків також відносяться яскраво вираженні психічні порушення, які виникають у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну. Такі реакції, як відомо, можуть спровокувати у дитини прагнення кудись втекти, сховатися або спричинити загальмованість у розвитку чи байдужість до оточення. Дитині стають притаманними страх, постійне відчуття тривоги та гнів. Часто, у старшому віці в дітей спостерігається розвиток депресивного стану з почуттям власної нікчемності та неповноцінності [238].

Віддалені наслідки – це порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість:

- *порушення фізичного і психічного розвитку* – це багато сімей, що застосовують важкі фізичні покарання, лайки в сторону дитини, вважають це «методами виховання»; родини, де діти є позбавленими батьківського тепла та уваги – це є сім'ї, де у дітей, можуть бути наявні ознаки затримки фізичного і нервово-психічного розвитку;

- *різні захворювання як наслідок жорстокого поводження* – мають особливе значення для різних видів насильства. Для прикладу, під час фізичного насильства у дитини наявні прямі тілесні ушкодження різних частин тіла і внутрішніх органів різного ступеня тяжкості, а також переломи кісток та пошкодження шкірного покриву. Під час сексуального насильства можуть бути виявлені захворювання, що передаються статевим шляхом, а саме: інфекційно запальні захворювання статевих органів, сифіліс, СНІД, гонорея, гострі і хронічні інфекції сечостатевих шляхів, травми, кровотечі із статевих органів і прямої кишки та піхви, випадання прямої кишки. Також можлива наявність незрозумілого болю внизу живота (якщо, звичайно, не було виявлено ніяких захворювань органів черевної порожнини і малого тазу);

- *психічні особливості дітей, які постраждали від насильства* – переважна більшість дітей, що постраждали від жорстокого поводження і зневажливого ставлення, пережили психічну травму, в результаті чого у них визначенні особистісні, емоційні та поведінкові особливості, які негативно впливають на їхнє життя;

- *соціальні наслідки жорстокого поводження з дітьми* – як правило, це діти які пережили будь-який із видів насильства, відчують на собі труднощі особистої соціалізації, у них порушенні зв'язки з дорослими та оточення. В таких дітей відсутні відповідні навички спілкування з однолітками, вони не мають достатнього рівня знань та інтелекту, аби «завоювати» авторитет у школі, вдома чи на вулиці [243, с. 17].

Безперечно, наслідки жорстокого поводження та незадоволення потреб дітей залежать від їхніх вікових особливостей:

- **ранній вік** – це немовлята, що не здатні реагувати на розлуку з батьками, вони не бояться контакту з незнайомими людьми; не можуть розрізняти значущих для них людей та незнайомців; часто пасивні, апатичні та не реагують на оточуючих. Взагалі, маленькі діти не дивляться в очі, не виявляють емоцій, коли з ними хтось намагається розмовляти, то вони здатні привертати та утримувати увагу дорослих невербальними засобами; при цьому можуть розгойдуватися, битися головою до стіни тощо; часто плачуть або не плачуть взагалі;

- **дошкільний вік** – проблеми пов'язані з фізичним розвитком, а саме: недостатній зріст для свого віку, слабкий м'язовий тонус, погана координація рухів, незграбна хода; хворобливість, розлади кишково-шлункового тракту; відсутність інтересу до рухливих ігор тощо.

Соціальний розвиток: відсутність прив'язаності або її нестійкість; нав'язливість та легковажність; недостатня або навпаки бурхлива реакція на розлуку з батьками, вихователями, друзями; емоційна ізолюваність або відчуженість від дорослих та однолітків; соціальна незрілість у стосунках з однолітками (можливо це невміння чи небажання взаємодіяти з іншими дітьми під час гри, ділитися, робити щось по черзі або домовлятися про щось, підвищена чутливість бути лідером); відсутність навичок та зацікавленості до участі в іграх, які вимагають від дитини уявлення та фантазії.

Когнітивний розвиток: можна сказати, що сюди відносять те, що дитина не розмовляє або її мова є недостатньо розвинута чи не зрозуміла для оточуючих; погана артикуляція або неправильне використання тих чи інших слів у словосполученнях; труднощі в концентрації уваги, відсутність інтересу до предметів, які її оточують; нездатність зосереджуватися.

Емоційний розвиток: припустимо це може бути постійне відчуття страху, часто безпричинна або з незначних причин емоційна невірноваженість; виражені ознаки заниженої самооцінки та невпевненості в собі, незначний

контроль над своїми імпульсами, часткова або повна відсутність емоцій, пасивність та відсторонення; відсутність «здорової» ініціативи, ознаки емоційних розладів таких як тривожність, депресивний стан, емоційна нестабільність.

- **Молодший шкільний вік** – безумовно це діти, які не очікують допомоги від дорослих, вони намагаються своїми діями та словами довести, що можуть самостійно про себе подбати; іноді вони не реагують на похвалу та позитивну увагу в свій бік; діти намагаються виправдати очікування дорослих та можуть брати на себе їхні обов'язки.

При спілкуванні з однолітками можуть виникати певні труднощі (діти відчують себе неповноцінними, вважають що не варті спілкування з іншими, можуть мати низьку самооцінку, гостро реагувати на сприйняття їх однолітками, можуть відчувати сором та розгубленість, якщо їм здається, що вони не здатні виправдати очікування своїх однолітків). Вони є схильними до асоціальних проявів, можуть бити інших дітей, вживати ненормативну лексику, пошкоджувати чужі речі, говорити неправду, красти тощо.

- **Підлітковий вік** – це той вік, коли рівень емоційного розвитку не відповідає фізичному (емоційно дитина виявляє високий рівень знань щодо статевих відносин та готовності до них при своїй фізичній незрілості, підліток погано розуміє себе та оточуючих, завжди вступає у якісь конфлікти, не визнає своїх провин і не може описати, чим саме відрізняється від інших людей). Підлітки соромляться свого тіла, спостерігається таке, що вони досить часто обирають одяг не відповідно до свого розміру чи обставин. Вони навмисно купують занадто великий одяг, яким намагаються прикрити свої частини тіла, вважаючи це своїми недоліками, або ж, навпаки, занадто відвертий.

Факт статевого дозрівання, зазвичай, сприймається підлітками (особливо дівчатками) як наслідок спричиненої у минулому фізичної травми. Наявність серйозних психологічних проблем провокують виникнення розладів шлунку, зокрема таких захворювань як анорексія та булемія. Наслідком сексуального насильства над дитиною може бути її сприйняття себе як «зіпсованої» людини.

Після цього у неї виникає сильне відчуття сорому та провини, формується негативне ставлення до власного тіла та відсутність самоповаги. Після насильного сексуального контакту діти тримають в собі недовіру до інших, бояться осіб протилежної статі та будь-яких фізичних контактів подібних до обіймів чи дотиків [242].

Загалом, як на мене, будь-який вид насильства формує у дітей такі особистісні та поведінкові особливості, які роблять їх «жахливими», як вони це вважають, в своїх очах та небезпечними для оточення.

Також, в залежності від віку дитини, виокремлюють й *психологічні наслідки насильства*:

- у *дошкільників*, які пережили сексуальне насильство, загальними симптомами є: тривога, часті нічні кошмари, посттравматичний стресовий розлад «уникаюча депресія», боязкість, агресія, антисоціальна і неконтрольована поведінка, невідповідна до свого віку сексуальна поведінка;
- для *дітей шкільного віку* є притаманними такі реакції, як страх, невротичні розлади, агресія, жахливі сни, складнощі у навчанні, гіперактивність (перебуваючи у постійній напрузі вдома, дитина не може стримувати себе в школі, де нема людей, агресії збоку яких вона боїться) та можуть бути прояви жорстокої поведінки по відношенню до інших дітей;
- у *підлітків* найчастіше спостерігають депресії, наявність суїцидальних нахилів та само-руйнуюча поведінка, соматичні скарги, протиправні дії, постійні втечі з дому і вживання адиктивних речовин та препаратів [243, с. 18].

Зважаючи на різні причини більшість дітей не повідомляють про пережите насильство або булінг. В такому разі важливу роль у виявленні фактів насильства відіграє спостережливість працівників закладів освіти, уважне ставлення до своїх учнів і здатність вчасно виявити симптоми неблагополуччя в їх поведінці та настрої [237].

Коли дитина знаходиться в стані стресу, що спричинений конфліктами і насильством їй можуть бути притаманні такі ознаки:

- часті пропуски занять або прогули у певні дні чи уроки; запізнення дитини на заняття, відмова від участі в позакласних заходах без видимих на те причини;
- скарги на погане самопочуття під час заняття;
- замкнутість, відстороненість від друзів, однокласників, самоізоляція, або ізоляція з боку інших учнів класу, «відчужена» поведінка;
- зниження рівня успішності, втрата інтересу до навчальної діяльності та іншої її видів;
- недовіра до однолітків і дорослих, низька самооцінка, невпевненість у собі та своїх силах, «відірваність» від суспільства;
- неуважність, забудькуватість, нездатність концентрувати свою увагу;
- постійний стан тривожності, напруженості; лякливості а також страх гучних звуків та різких рухів;
- постійний або періодичний поганий настрій, який супроводжується станом пригніченості, або ж, навпаки, гіперактивність, дратівливість та агресивність; різкі і безпричинні перепади настрою;
- втрата або псування особистих речей (мобільного телефону, рюкзака, підручників та інших), синці, розірваний або зім'ятий одяг;
- відмова взагалі пояснювати причини вище описаних станів і поведінки або неправдоподібні пояснення [247, с. 16].

Даний список є далеко не повним, але багато з цих ознак є специфічними для насильства. Вчителю зі шкільним психологом необхідно виявити ці ознаки та з'ясувати причини й виникнення – довірливо і конфіденційно поспілкуватися з учнем, його батьками та друзями. Слід зробити це максимального тактовно, аби своїми діями не погіршити його стан та не нанести дитині додаткової травми.

Виявленню ознак насильства на початковій стадії в закладі освіти або в класі (групі) сприяють соціометричні вимірювання – це діагностика міжособистісних і між групових відносин, вивчення їх психологічного клімату,

за результатами яких можна виявити конфліктні ситуації з самого початку їх формування і вчасно їх припинити.

Періодичне вивчення соціально-психологічного клімату особистості (проводиться за умов обов'язкового дотримання принципів добровільності, конфіденційності, гуманності та анонімності), дозволяє оцінювати ефективність профілактики та заходів реагування на випадки насильства.

Ми вважаємо, що своєчасне виявлення випадків насильства допоможе нам вберегти та захистити дитину від небажаних та необдуманих її майбутніх вчинків. Фахівець повинен володіти певними особистісними та ціннісними орієнтаціями для ефективності своєї роботи. Це дасть йому змогу брати участь в організації та наданні кваліфікованої допомоги жертвам насильства, а також у сприянні розв'язанню різних проблем, як можуть виникати в подальшому житті дитини.

Зміст соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання жорстокого ставлення до дітей включає в себе технологію соціального діагнозу, профілактику негативних проявів щодо них, забезпечення різних видів соціального патронажу та обслуговування, здійснення методів та форм роботи з питань захисту прав дитини, підвищення рівня правосвідомості та правове виховання підлітків, проведення просвітницько-інформаційної роботи серед батьків, населення країни, соціальна прогнозування загалом та у кожній конкретній ситуації дитини, якій вона перебуває.

Без сумніву, методологією соціально-педагогічної, яка спрямована на протидію жорстокого поводження щодо дітей є концепція «допомога для самопомоги», яка зміцнить свідомість і поведінки дорослих та дітей. «Допомога для самопомоги» розглядає людину як суб'єкта соціальної роботи та власного життя, передбачає комплекс послуг, які спрямованні на допомогу, підтримку та самопомогу особистості. Особливістю даною концепції в цьому випадку стимулювання людини до навчання самотійному вирішенню труднощів та проблем через навчання:

- правам людини;

- життєвим навичкам та умінням, що реалізують ці права в реальному житті, дозволяють попередити їх порушенню;
- толерантності, зміну ставлення до насильства над дітьми і неприйняття та відмову від жорстокого поводження [242 ,254].

З погляду на те, таке навчання можна поєднувати із соціальною підтримкою (педагогічною, психологічною та юридичною), яка дає змогу стабілізувати та не погіршити ситуацію, затвердити позитивні зміни в особистому житті. Разом з цим, необхідною є спрямованість соціальної роботи на самодопомогу: в даному випадку це здійснення рефлексії свого поводження тими, хто жорстоко ставиться до дітей, у поєднанні з самодисципліною та самоконтролем. На нашу думку, потрібно навчати, як оцінити ситуацію з огляду на жорстокість, як загальмувати свої поведінку та емоції, нагадувати про батьківську та професійну відповідальність за дітей. При цьому опора в соціальній роботі здійснюється як на життєвий досвід дітей та дорослих, а також на зразки людської поведінки з дітьми.

У «допомозі для самодопомоги» найбільший акцент робиться на відповідальність кожної особи, яка здійснює насильство щодо дітей, на бажанні змінитися, на власному виборі майбутнього життєвого шляху. Це реалізується у добровільності прийнятті послуг у соціальній діяльності, а також це є можливістю запобігти застосування покарань.

Враховуючи причини та сутність жорстокого ставлення до дітей, ґрунтуючись на концепції «допомога для самодопомоги», в соціально-педагогічній та соціальній роботі з даної проблеми, потрібно здійснювати роботу з дітьми щодо забезпечення соціальних умов для реалізації їх права на свою думку, власних поглядів.

З метою виявлення ступеня інформованості дітей щодо явища насилля та обізнаності в їхніх правах нами було проведене анонімне опитування, у якому взяло участь 33 учні віком 12-14 років. Анкетування проводилось на базі Самбірської спеціалізованої загальноосвітньої школи №8 у 8-их та 9-их класах. Досягнення поставленої мети передбачало здобуття відповіді на питання: що

саме вони розуміють під цим терміном, де будуть шукати допомогу, чи зустрічались колись із цим явищем. Однією з умов була відсутність всякої попередньої інформації з цієї проблеми.

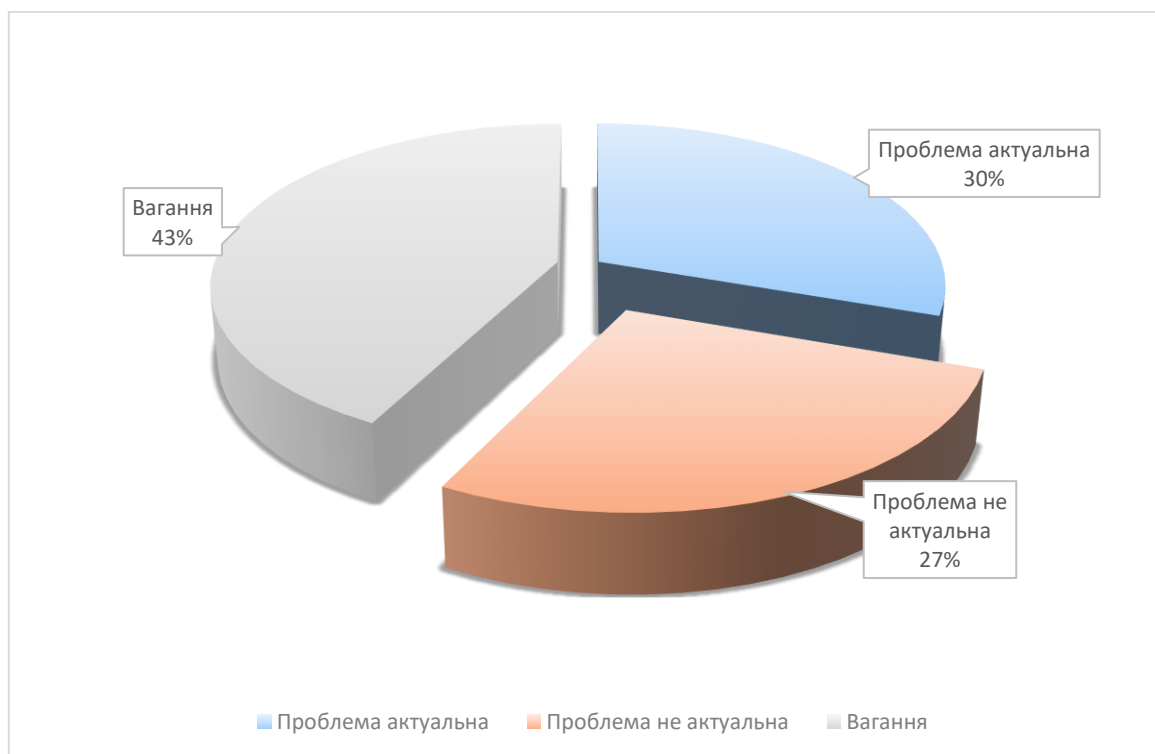
На запитання анкети відповіді розподілилися таким чином:

- На запитання «Чи знаєш ти, що таке насильство?» відповіді розділилися таким чином: 18 учнів (54,5%) знають що це таке; 3 (9,1%) - відповіли «ні»; 12 (36,4%) - важко було відповісти.

- Знають що існують закони, які захищають дітей від насильства 23 учні (69,7%), не знають – 8 учнів (24,2%), вагаються – 2 учні (6,1%).

- 10 учнів (30,3%) проблему насильства серед дітей вважають актуальною; не вважають проблему актуальною – 9 (27,3%); важко було дати відповідь – 14 (42,4%).

Дані зображені в діаграмі №1 «Актуальність проблеми насильства серед дітей».

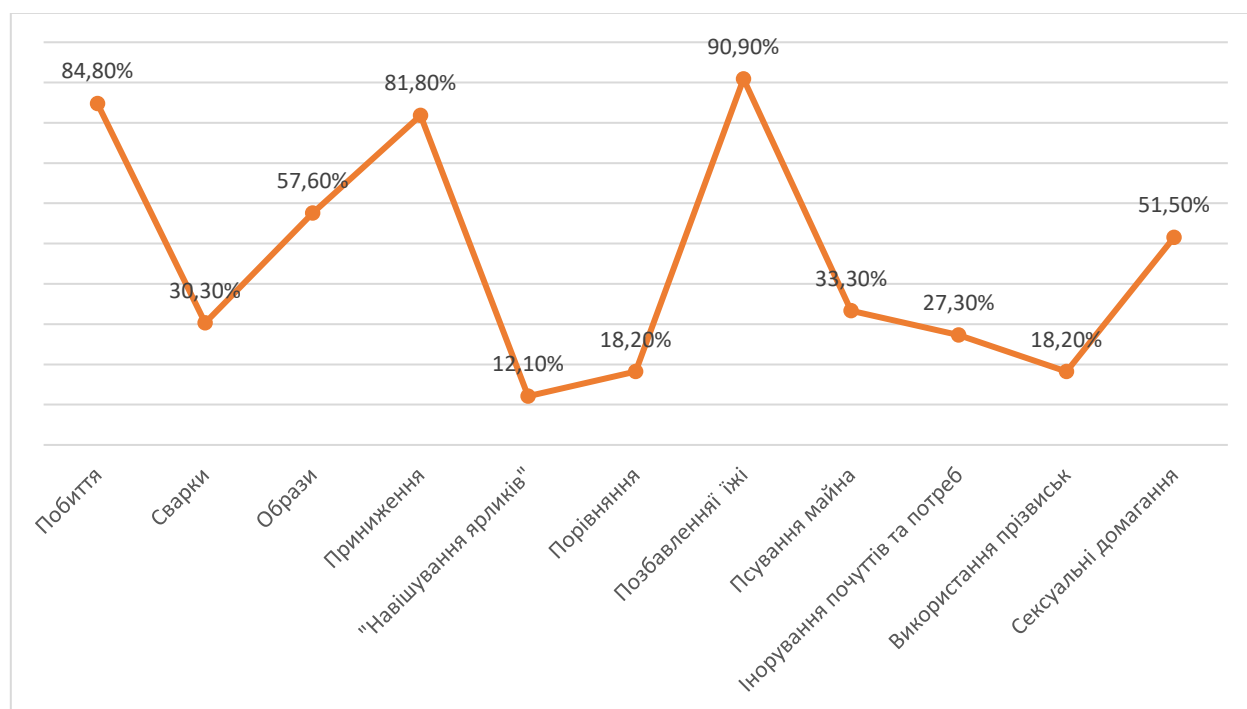
Діаграма №1 «Актуальність проблеми насильства серед дітей».

- 25 учнів (75,5%) вважають, що «Насильством є будь-яка дія однієї людини стосовно іншої, внаслідок якої завдається шкода фізичному або

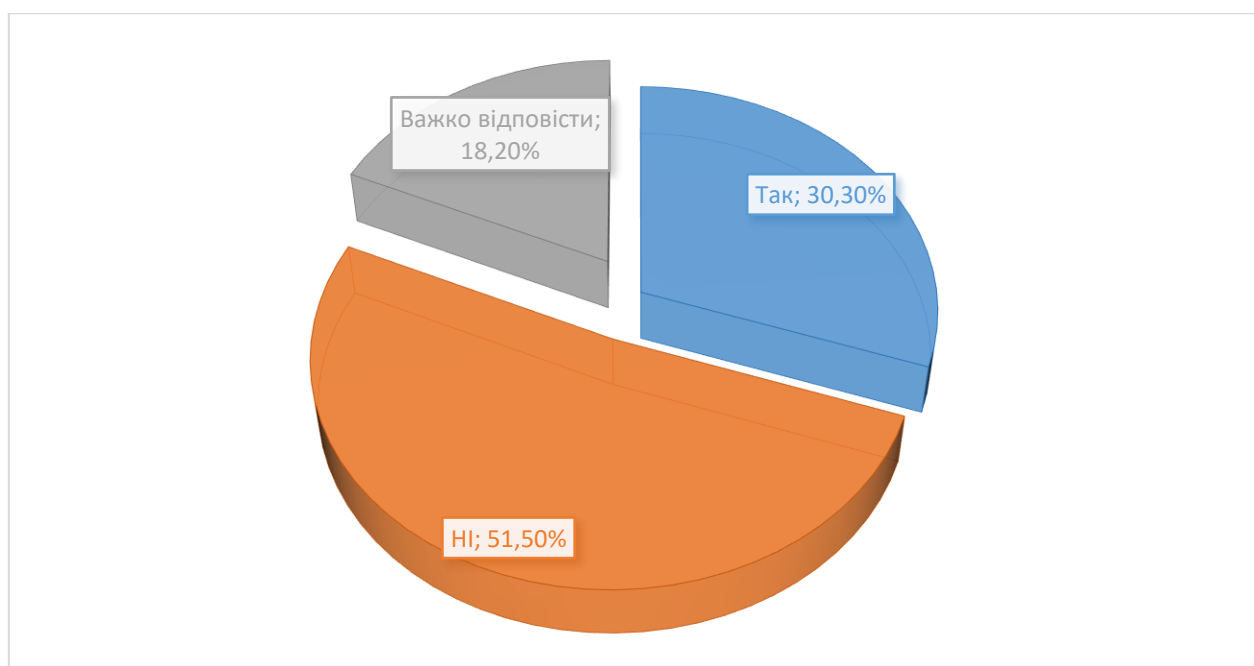
психічному здоров'ю», 2 (6,1%) – не погоджуються з цим твердженням, і 6 (18,2%) – не можуть дати конкретної відповіді.

- Серед зазначеного переліку варіантів форм насильства, учням необхідно було обрати ті, що відносяться на їх думку до насильства. Їх думки розподілилися наступним чином: побиття – 28 учнів (84,8%); сварки – 10 учнів (30,3%); образи – 19 учнів (57,6%); приниження – 27 учнів (81,8%); «навішування ярликів» – 4 учні (12,1%); порівняння – 6 учнів (18,2%); позбавлення іншої людини їжі – 30 учнів (90,9%); псування майна іншої особи – 11 учнів (33,3%); ігнорування почуттів та потреб іншої людини – 9 учнів (27,3%); використання прізвиськ – 6 учнів (18,2%); сексуальні домагання – 17 учнів (51,5%), – показані в графіку №1 «Форми насильства».

Графік №1 «Форми насильства»

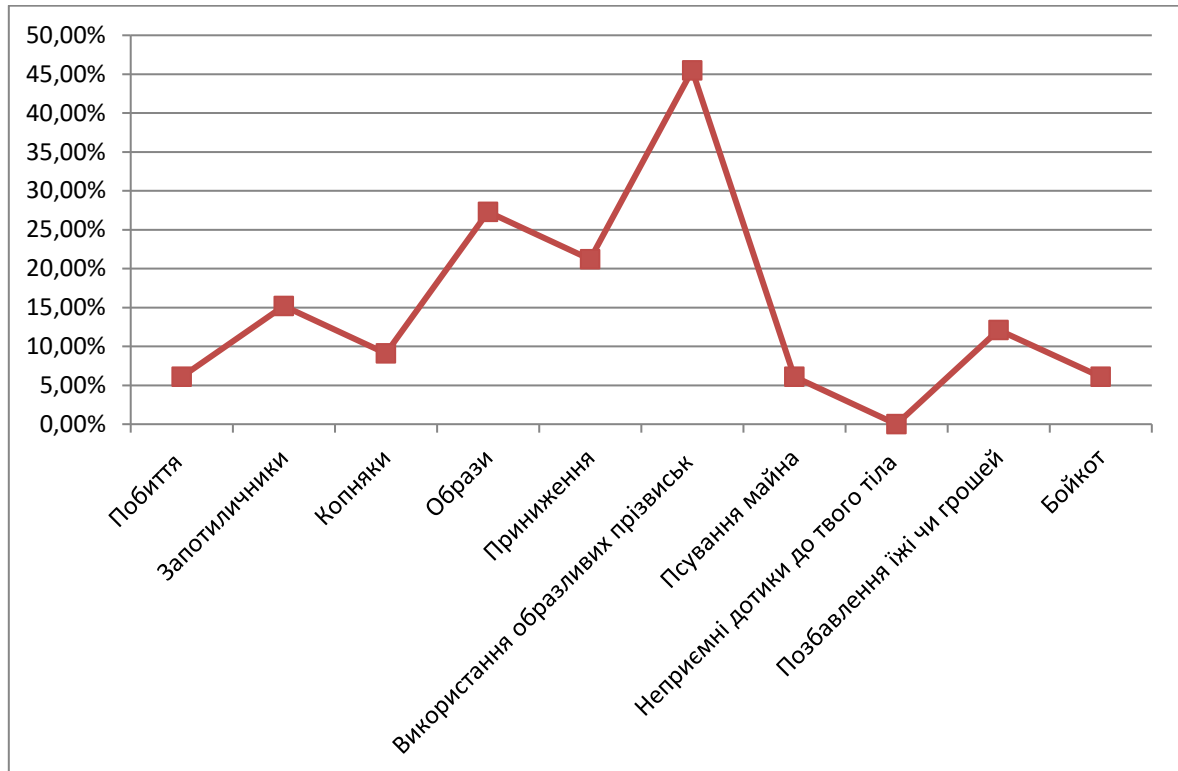
- Нас дуже здивували результати запитання «чи відбувалося щось подібне з тобою?». Відповіді розділились наступним чином: 10 учнів (30,3%) відповіли, що «так»; 17 учнів (51,5%) – ні; 6 учнів (18,2%) – вагались із відповіддю. Результати представлені в діаграмі №2 «Чи зазнавали ви насильства?».

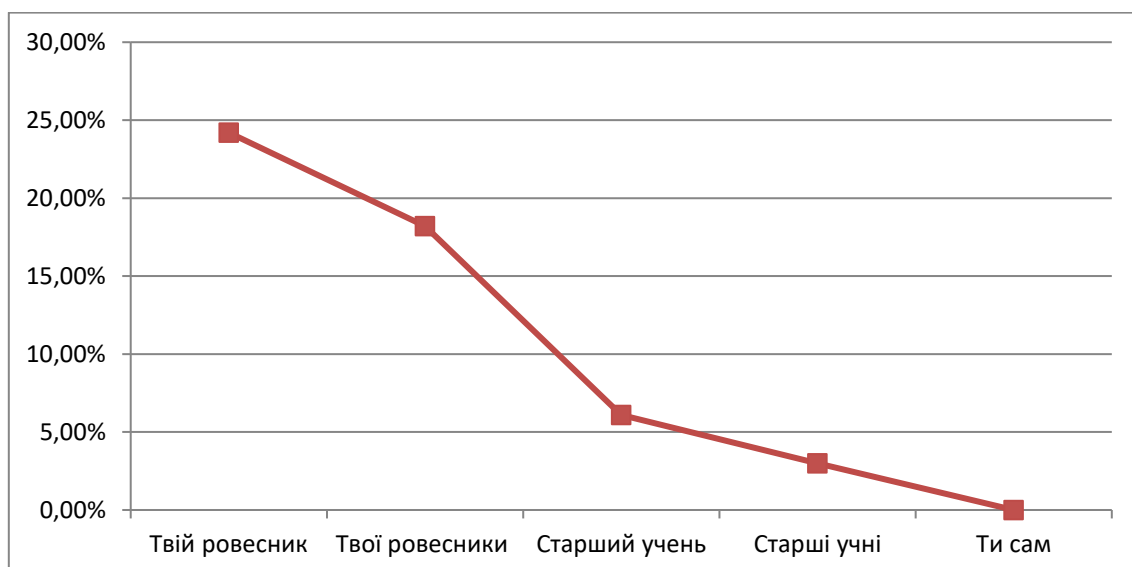
Діаграма №2 «Чи зазнавали ви насильства?»

З цих 10-ти учнів, що відповіли на попереднє запитання зазначили, що зазнали насилля: 4 (12,1%) – вдома; 4 (12,1%) – на вулиці; 2 (6,1%) – у школі.

- Найчастіше діти зазнають таких форм насильства: побиття – 2 (6,1%); запотиличники – 5 (15,2%); копняки – 3 (9,1%); образи – 9 (27,3%); приниження – 7 (21,2%); використання образливих прізвиськ – 15 (45,5%); псування майна – 2 (6,1%); неприємні дотики до тіла – 0 (0%); позбавлення їжі чи грошей – 4 (12,1%); бойкот – 2 (6,1%) – зображені у графіку №2 «Форми насильства, яких зазнають діти».

Графік №2 «Форми насильства, яких зазнають діти»

• На запитання «Хто найчастіше чинить насильство у школі?» відповіді учнів розподілилися наступним чином: твій ровесник – 8 учнів (24,2%); твої ровесники (кілька дітей разом) – 6 учнів (18,2%); старший учень – 2 (6,1%); старші учні (кілька дітей разом) – 1(3,0%); ти сам – 0 учнів (0%); - результати представлені в графіку №3 «Хто найчастіше чинить насильство в школі».

Графік №3 «Хто найчастіше чинить насильство в школі»

- По допомогу для захисту від насильства учні звернуться до: жодної особи – 3 (9,1%); до друзів – 6 (18,2%); до батьків або до інших родичів – 30 (90,9%); до вчителів – 7 (21,2%); до директора школи – 2 (6,1%); до шкільного лікаря – 2 (6,1%); до шкільного психолога – 9 (27,3%); в школі нема соціального педагога.

- На запитання «Чи розповідають в школі про те, як запобігти насильству і хто може допомогти?» відповіді розділились таким чином: розповідають – 28 учнів (84,8%), не розповідають – 2 (6,1%); важко відповісти – 3 (9,1%).

Така відповідна робота в школі проводиться в таких формах: спеціальні уроки – 3 учні (9,1%); класні години – 33 учні (100%); виховні заходи – 33 учні 100%; консультації психолога – 22 (66,7%).

Основними методами щодо соціальної роботи з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження можна назвати наступні:

- *соціально-психологічні* – це ті, які будуть спрямовані на внутрішній світ дитини, які удосконалюють її психологічні можливості і надання відповідної підтримки та допомоги, які передбачають певну корекцію його системи цінностей та орієнтацій (психологічне консультування, методи психодіагностики та психокорекції);

- *соціально-правові* методи, які включають в себе певні операції та процедури, що дозволять привести процес життєдіяльності дитини відповідно до існуючих норм закону і права (правова просвіта, правові санкції, юридичний і правовий захист інтересів дитини, правовий контроль);

- *соціально-педагогічні* – такі, що дають можливість підвищити інтелектуальний та освітній рівень дитини, сформувати адекватну оточуючому середовищу його систему ціннісних уявлень та орієнтацій (методи освіти та просвіти, педагогічної корекції та педагогічного консультування);

- *соціально-економічні* – ті методи, які спрямовані на вирішення труднощів матеріального благополуччя дитини, матеріальна допомога і підтримка, працевлаштування тощо;

- *соціально-медичні* – це ті які призначенні для надання дитині необхідної та медичної допомоги (соціально-медична реабілітація та адаптація, необхідного та комфортного середовища існування, лікування тощо);

- *соціально-групові* методи – це ті, що дозволяють фахівцям соціальної сфери та іншим спеціалістам проводити роботу з соціальним оточенням дитини (сімейне консультування, корекція системи відношень в дитячому та підлітковому колективах, які орієнтовані на позитивну діяльність) [244, 251].

Основними соціологічними методами вважають:

- *метод аналізу документів* – цей метод дозволить швидко та якісно одержати факти про дитину та її мікро-оточення, які у більшості мають об'єктивний характер;

- *біографічний метод* – це використання соціальних біографій, що дозволяє на основі аналізу особистих документів та характеристик, вивчаються стосунки підлітка, які він був включений, досліджувати суб'єктивні сторони суспільного життя дитини;

- *спостереження* – як емпіричний метод дослідження використовується для збору відомостей та інформації про неповнолітнього, його мікросоціальне середовище та сім'ю, при вивченні зовнішніх факторів поведінки особи без втручання в протікання його діяльності;

- *метод експертних оцінок* – це метод, який заснований на інтерв'юванні та опитуванні, за допомогою яких збирається інформація, що показує знання, думки, ціннісні орієнтації клієнтів, їх відношення до подій; використовується в таких ситуаціях, коли та чи інша проблема потребує оцінки ерудованих осіб, а саме – експертів, що мають високий рівень знань про предмет або об'єкт дослідження [241, 252].

Соціальна профілактика – це робота, що спрямована на попередження аморальної, іншої асоціальної поведінки, протиправного поведіння з боку дітей і молоді. Соціально-профілактична робота щодо запобігання жорстокого поведіння з дітьми має такі форми як групова профілактична робота (тренінги, відеолекторії, семінари, інтерактивні дискусії тощо) проводиться спеціально

підготовленими спеціалістами серед студентської та учнівської молоді, військовослужбовців, молодих сімей, яка зосереджена на попередженні насильства щодо дітей та індивідуальна робота з певною категорією населення, яка становить групу ризику, як от, діти з неблагополучної сім'ї чи «діти вулиці» (бесіди, інтерв'ю, консультування, доручення) [245, 246].

Зміст соціально-профілактичної з дітьми полягає у:

- знаннях дитини про власні права та обов'язки у сім'ї;
- вмінні захиститись від жорстокого поводження;
- знаннях дитини про те, як діяти у кризовій ситуації;
- інформованості, до кого і як звертатись у подібних випадках.

До форм соціально-профілактичної роботи з дітьми можна віднести: ігри, бесіди, аматорські театри, перегляд відеофільмів, розповіді, конкурси та вікторини [243].

Ми вважаємо, що, дотримуючись усіх рекомендацій соціально-педагогічної роботи з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження, можна та потрібно встановити довірливі відносини з дитиною, спонукати розказати про свої переживання, думки. Потрібно проявити до дитини інтерес, дружелюбність, щирість, теплоту та емпатію. У такому разі дитина відчує, що фахівець дійсно чує і розуміє її думки та почуття.

Одним із найважливіших напрямів профілактичної роботи, яка спрямована, на протидію насильству є *просвітницька робота* серед дітей та молоді, яку проводять фахівці психологічної служби. З метою профілактики насильства та надання допомоги учасникам конфліктних ситуацій фахівці служби у свою чергу повинні:

- аналізувати соціально-психологічний клімат в освітньому закладі в цілому та окремих класах (групах), давати рекомендації щодо його покращення та сприяти класним керівникам, іншим працівникам освітнього закладу, учням та батькам в його поліпшенні;
- розпізнавати в учнів та співробітників закладу освіти проблеми в міжособистісному спілкуванні, адаптації до колективу, передумови до

наси́льницької поведінки або ві́ктимізації та надавати їм своєчасну соціально психологічну допомогу;

- здійснювати систематичне спостереження за вихованцями з ООП, особливостями розвитку, поведінки та іншими учнями, у яких більш високий рівень стати жертвою насильства та дискримінації, а також за учнями, що знаходяться на внутрішньо шкільному обліку через порушення дисципліни або вчинення актів насильства; надавати їм, їхнім батькам та класним керівникам необхідну консультативну допомогу;

- консу́льтувати педагогів, інших співробітників освітньої установи, учнів та їх батьків з питань запобігання агресивної та байдужої поведінки, вирішення конфліктних ситуацій та надавати необхідну психолого педагогічну та соціальну допомогу;

- проводити з працівниками навчального закладу, учнями та їх батьками спеціальні заняття та тренінги з розвитку навичок комунікації, вміння виходити з конфліктів, керування своїми емоціями та подолання стресових ситуацій;

- брати участь в розборі випадків насильства, оцінювати психологічний стан жертви, агресора та свідків, і надавати необхідну соціально психологічну допомогу; у разі наявності показань варто звернутися за професійною психологічною, соціальною допомогою та реабілітацією до відповідних закладів;

- взаємодіяти з працівниками соціальних служб, центрів соціальної допомоги сім'ї, дітям та молоді, реабілітаційних центрів, медичних установ для надання своєчасної допомоги постраждалим від насильства та іншим учасникам конфліктних ситуації [240].

На нашу думку, одним із важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі є формування у дітей та молоді умінь, навичок розвитку та підтримки здорових міжособистісних відносин. Для цього до навчального плану закладу освіти, безперечно, потрібно включити програми, які навчають дітей керувати своєю поведінкою, шанобливо ставитися до ровесників та

дорослих, конструктивно вирішувати конфлікти, самостійно приймати рішення. Для цього, важливо, щоб в рамках цих програм також обговорювалися питання, які пов'язані з сексуальним, репродуктивним здоров'ям. Такі програми дають змогу допомогти учням засвоїти загальнолюдські цінності, навчитися поважати свободу, гідність та права людини, гендерну рівність, як правило, в дитини формується її індивідуальність, підвищує самоповагу та зміцнює самооцінку.

Такі програми варто:

- розробляти за участю різних працівників у галузі дитячої підліткової психології, педагогіки та ін.;
- складати з урахуванням реальних потреб дітей, їх фізичних, вікових особливостей та пізнавальних можливостей;
- створити на принципі цілеспрямованого формування поведінкових правил, що враховують ключові індивідуально-особистісні, пізнавальні та соціально-психологічні чинники зміни поведінки дітей [241].

Безумовно, у цих програмах потрібно:

- використовувати ціннісно-мотиваційний підхід, щоб актуалізувати в учнів цінність здорових відносин між собою без дискримінації, утисків та насильства; всіляко залучати учнів до обговорення і зміни гендерних стереотипів та норм, які підживлюють гендерне насильство;
- враховувати вплив оточуючого соціального середовища, поширенні в суспільстві правил, соціокультурні особливості та національні традиції, існуючі моделі поведінки близьких людей для дитини та її друзів та однолітків;
- застосовувати інноваційні методи навчання для ефективного навчання дітей в освітніх закладах;
- розглядати приклади ситуацій, які можуть бути пов'язані з ознаками насильства, способи запобігання таких ситуацій і шляхи їх вирішення;
- враховувати рівень професійної підготовки педагогів і ресурсні можливості, які використовуються в освітніх установах [253].

Під час проведення навчальних заходів та занять потрібно зробити психологічно комфортну та безпечну атмосферу, для того щоб тема обговорення, висловлювань стала індивідуально прийнятою та ціннісною для кожної дитини. Зазвичай, це досягається шляхом використання таких методів навчання, за допомогою яких педагог виступає в ролі модератора та, не пропонуючи готових шляхів вирішення та оцінювання, мотивує дітей до самостійного визначення свого ставлення до різних життєвих ситуацій, які можуть статися в житті та вибудовування моделі поведінки.

З метою проведення систематичної та планомірної роботи щодо ознайомлення здобувачів освіти зі своїми обов'язками та правами, для запобігання ситуацій їх порушених прав, поваги свободи та права інших дітей та дорослих осіб, сприяння формуванню більш високого рівня культури, можна запропонувати використовувати такі новітні заходи з орієнтованою тематикою.

Заняття з елементами тренінгу, тренінги – як правило, це особлива інтерактивна форма навчання та проведення часу, в ході якого учасник максимально здобуває нові знання та отримує нові для себе навички, час від часу переглядає власні цінності та пріоритети, починає користуватися такими формами та методами роботи, які будуть відповідати до його індивідуальності та ситуації в якій він буде знаходитись, удосконалює та розвиває певні особливості та якості, які більш притаманні йому. Ці тренінги можна проводити за такими темами: «Кажемо НІ насильству щодо дітей», «Жорстоке поводження в світі – актуальна проблема сьогоdnішнього світу», «Торгівля людьми – як запобігти такому негативному явищу», «Чужі діти – свої діти, ЗАХИСТИ дитину від жорстокого поводження».

Рольові ігри – як відомо нам, це розігрування різних ситуацій в заздалегідь визначених ролях. Мета рольової гри полягає у визначенні ставленні жертви до конкретної життєвої ситуації, набуття досвіду, як діяти і за якими принципами шляхом гри. Ігри проводяться за наступними темами: «Як попередити насильство», «Батьківська радість: виховання та навчання дітей без насильства» та ін.

Форум-театри – очевидно, це методика інтерактивної роботи з учасниками, яка направлена на вирішення соціальних та особистісних проблем, коли глядач перетворюється з пасивного на активного співучасника сценки. Ця робота проводиться за наступними темами: «STOP жорстокому поводженню над дітьми», «Я – дитина, Я – підліток».

Флешмоб – неочікувана поява групи людей в заздалегідь запланованому місці. Однак, після закінчення запланованого заходу його співучасники розчиняються в натовпі перехожих людей, що і майже завжди викликає ефект несподіваності. Наприклад, проводиться та такою тематикою: « Ми проти насильства», «Разом ми сила – Ні жорстокому поводженню» та ін.

Мозковий штурм – як відомо, це один з найпопулярніших та найбільш вживаних методів навчання та групової роботи, метод пропонування учасниками творчих ідей у процесі розв’язання труднощів, які виникають у повсякденному житті, такі заняття стимулюють розвиток творчого мислення. Проводиться за наступними темами: «Обережно! небезпека в інтернеті», «Соціальна мережа – великий смітник» та ін. [248].

Загалом, такі різноманітні заходи та заняття, допоможуть не тільки жертвам жорстокого поводження, а й усім дітям, що стали учасниками таких заходів, запобігти можливим випадкам жорстокого поводження щодо дітей, які зможуть статися в майбутньому та допоможе зберегти нашу молоду націю, адже діти – це майбутнє кожної держави, розвинути та сформувати в дітях стійкість характеру, вміння постояти не тільки за себе, а й за слабших від себе осіб, допоможе досягати задуманих цілей та мети.

Насильство щодо дітей набуває поширення і стає проблемою не тільки окремої країни, а цілого світу. На жаль, в основі жорстокого поводження щодо дитини лежить непорозуміння цінності дитини, відсутність всіх можливих систем демократичних цінностей, які б могли визначити модель не тільки сімейного життя а й суспільства в загалом ,та виховання дитини в конкретному середовищі. Як відомо, виділяють чотири основні види насильства: психологічне насильство, економічне насильство, фізичне насильство та сексуальне

насильство. Жорстоке поводження щодо дітей виникає на основі таких причин: алкоголізм одного чи обох батьків, егоїзм, байдужість, повна безвідповідальність батьків та рідних за свої вчинки, бажання завоювати авторитет в очах однолітків та друзів шляхом надання шкоди здоров'ю та життю іншій дитині, через тиск батьків на дитину, відсутність уваги до життя дитини з боку батьків, інших родичів тощо.

Наслідки жорстокого поводження щодо дитини є досить важкими для психоемоційного стану дитини, нерідко вони можуть бути летальними. Проблема насильства над дітьми є спільною проблемою для всіх осіб, які займаються реабілітацією дітей, що потребує комплексних зусиль, психологічних, медичних, соціальних спеціалістів а також юристів. Жорстоке поводження щодо дітей, та нехтуваннями їхніми інтересами та бажаннями завдає школи не лише їх фізичному здоров'ю, а й тягне за собою важкі соціальні та психічні наслідки. У більшості жертв жорстокого поводження можуть з'явитися відхилення та порушення в фізичному, психічному розвитку, в емоційно-вольовій сфері.

На жаль, статистика свідчить про те, що кількість дітей, які потрапляють в біду, не зменшується, а навпаки, збільшується. На жаль, в Україні сьогодні таке явище як насильство щодо дітей, не завжди стоять у центрі уваги і не завжди фахівці мають достатньо знань та ресурсів, щоб спільно працювати над цією проблемою. Це відбувається не від зменшення кількості випадків насильства, а через те, що дуже часто спостерігається приховування випадків насильства.

Про соціальний захист дитини можна говорити у двох аспектах. У вузькому значенні це означає створення умов для вільного розвитку психологічних та фізичних сил дитини, пробудження та розвиток її активності. У широкому значенні соціальний захист передбачає гарантію основних прав та норм.

Зрештою, фахівці соціальних служб, органи охорони здоров'я, служби у справах дітей та неповнолітніх, органи опіки та піклування повинні тримати в центрі уваги усі проблеми та труднощі, які виникають у дітей та їх батьків, усі

фактори, що впливають на розвиток дітей та підлітків, враховувати їхнє соціальне оточення, а також виробляти та розвивати професійні навички, які допоможуть їм працювати для викорінення явища насильства в сім'ї та суспільстві.

Отже, одним з найважливіших чинників формування в Україні соціальної політики, системи соціальної допомоги і обслуговування населення є кадрове забезпечення. Багато закладів соціальної сфери потребують все більше і більше фахівців різного профілю, здатних враховувати і опиратися на соціальні та економічні реформи, вміло вивчати та ефективно застосовувати перевірений вітчизняний та зарубіжний досвід, відповідати вимогам часу та сучасного суспільства.